

PERIFRAZA – KÓRKEM SÚWRETLEW QURALÍ

Pirniyazova A.K.,

filologiya ilimleriniń doktori, professor

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18902417>

Аннотация. Статья посвящена одному из стилистических приемов перифраз. Перифраз – это замена слова иносказательным описательным выражением. Они широко используются помимо художественной, в публицистической речи. Они образуются разными способами.

Ключевые слова. Перифраза, окказиональное значение, троп, оборот речи, иносказание, описательная передача.

Annotation. This article is devoted to one of the stylistic devices: periphrasis.

Periphrase is the replacement of a word with a figurative, descriptive expression. They are widely used in both literary and journalistic writing. They are formed in various ways.

Key words: Periphrase, occasional meaning, trope, figure of speech, allegory, descriptive rendering.

Kórkem ádebiyat yamasa kórkem sóz – oydı hám sezimdi obraz arqalı sáwlelendiretuǵın ayrıqsha óner. Til kórkem shıǵarmada ayrıqsha estetikalıq xızmet atqaradı. Usınday xızmet atqarıwda keńnen qollanılauǵın qurallardan biri – perifrazalar.

Hárqanday tilde kóplegen sózler óz mánisinen tısqarı tekst hám dáwir talabı tiykarında hárqıylı awıspalı, okkazional mánilerdi ańlatıw qásiyetine iye. Tildegi keń tarqalǵan kórkem súwretlew quralları sózlerdi awıspalı mánide qollanıwǵa tiykarlanadı.

«Perifrazalar, tiykarınan, troptıń bir túri bolıp, bul usıl arqalı predmet yamasa qubılıstıń atı tikkeley atalmay, tek onıń tiykarǵı belgileri yamasa xarakterli ayırmashılıqları atap kórsetiledi, - dep atap ótedi A. Bekbergenov [2:82].

Hárqanday shıǵarmanıń kórkemligi onıń tili arqalı, ondaǵı kórkemlew quralları arqalı kórinedi. Obrazlı súwretlew stillik qural sıpatında sóylewge kóterińkilik, kórkemlik baǵıshlaydı.

O. S. Axmanova perifrazanıń sóylew procesinde jasalıwınıń eki jaǵdayın atap ótedi. Perifraza birinshiden, sóylew hádiyesi sıpatında anaw yaki mınaw zat, hádiyseni kórkem súwretlew quralı sıpatında qollanılsa, ekinshiden, anaw yaki mınaw zat, hádiyselerdi óz ara baylanısıw sistemasına qaray qayta ataw tiykarında payda boladı dep jazadı [1:56].

Perifraza *grekshe* aynala, átirap, basqasha aytaman - degen mánini bildiredi. Bul qubılıs ilimpazlardı qızıqtırǵan hám hártárepleme úyrenilgen. Máselen, professor M. Mirtojiev perifrazalardı leksikologiyanıń «frazelogiya» bólimine kirgizedi. Ol tildegi barlıq frazalardı úsh turaqlı birikpelerge bóledi:

1. Birikken atamalar (ayırıw belgileri, ishki isler, ayıpqa buyırıw t.b.)
2. Perifrazalar
3. Frazelogizmler.

Bul temaǵa arnalǵan kópshilik miynetlerde perifrazalar – kórkem súwretlew qurallarınıń bir túri dep atap ótiledi [3;4;5;6;7;8].

Perifrazalar ulıwma tanımалıqqa iye bolıwı da múmkin. Sonıń menen birge jeke avtorlar tárepinen dóretiwshi, jeke stillik xarakterge de iye.

Adamlar predmetke onıń kózge taslanıp turatuǵın áhmiyetli, xarakterli belgisine qarap atama beredi. Hár bir predmet bir emes, bir neshe xarakterli belgige iye bolıwı múmkin. Sonıń ushın hár bir adam belgili bir predmettiń tanımалı belgisine qarap, basqalar ózge belgisine karap ataytuǵının baqlawǵa boladı. Ásirese, kórkem shıǵarmalarda hárbir kórkem sóz sheberi túrlishe perifrazalardı qollanadı.

Perifraza sóylewdiń kórkemligin támiyinlewshi qurallardan biri, ol hár qıylı bolıp jasalıw qásiyetine iye. Tiykarınan, múnásibetlerge emocional-ekspressiv bahaǵa baylanıslı dóreydi. Perifraza salıstırılıwshı hám salıstırılıwshı komponentler arasındadı óz ara baylanıs tiykarında sóylew procesinde payda boladı.

Perifrazalardıń belgili bir awıspalı mánide bolıp, olar mániniń sintezinen ibarat bir túsinikti bildiretuǵın sóz birligi. Bular - sóz dizbeklerinde payda bolıwshı semantikalıq rawajlanıwdıń, ózgeristiń nátiyjesi. Perifrazada semantikalıq ózgeris bolǵanı menen, onda sintaksislik qayta bóliniw bolmaydı.

Perifraza arqalı zatlardıń, hádiyselerdiń atları olardıń ózine tán bir belgisi yamasa ózgeshelikleri, qásiyetleri arqalı kórsetiledi. Perifrazalar, kóbinese, kórkem ádebiyatta, publicistikada, ilimiy ádebiyatlarda keń qollanıladı [3;5;7;9].

Qaraqalpaq tilindegi perifrazalardıń ózine tán ózgesheliklerin úyrenip qaraǵanda mınalardı anıqladıq.

Perifraza tilde bárqulla sóz dizbegi túrinde ushırasadı. Jeke sóz túrinde derlik ushıraspaydı: *tın jerdi ózlestiriwshiler, házireti diyqan* t.b.

Perifrazalardıń quramında qansha sóz bolsa da, barlıǵı bir túsinik mánisin bildiredi: *jol kórsetiwshi juldız, sóz qaymaǵı* (sóz) t.b.

Perifrazalardıń mánisi bir túsinikke tiykarlansa da, onda pragmatikalıq sema bolıwı shárt. Máselen, *dala malıkası* perifrazası «mákke» mánisin bildiriw menen onıń gózzallıǵın da súwretlegen.

Perifrazalardıń mánisiniń pragmatikalıq seması sóz dizbegi máni menen birge payda bolmaydı, onıń bir bóleginiń máni quramında bolıp, onı menen birge birikpe mániǵe kóshedi. Máselen, *kók korabl* perifrazası «paxta teriw mashinası» mániyin bildiriw menen birge «sulıw kórinisli» pragmatikalıq semasına da iye. Bul perifrazanıń *kók* bólegi mánisinde bar. Ol korabl sózi menen birikken máni bere otırıp, pragmatikalıq semasın oǵan kirgizgen.

Perifrazalar óz denotatın kórkemlew qásiyetine iye. Máselen, *bilim bulaǵı* perifrazası kitapqa tán bir qásiyetti súwretlep kelgen.

Perifrazalar kóp mánilikke (polisemiya) iye emes. Ol tek ǵana bir mániǵe, sol turısında qollanıladı.

Perifrazalar kóbinese atlıq sóz shaqabına tiyisli bolıp keledi. Máselen, *tınıshlıq qorǵawshıları, qálemkesh doslar, qosıq ustası, sóz zergeri, sóz ustası* t.b.

Perifrazalar feyil sóz shaqabında da ushırasadı. Máselen, *hámel alıw, atqa miniw*.

Perifrazalardıń jasalıwı tómendegishe bolıp keledi:

1. *Bahası altın yaki gúmiske teńlestiriliwi arqalı jasalǵan perifrazalar.* Bunda belgili predmet, hádiyseniń bahasına qaray atalatuǵın predmet, hádiysege muwapıqlıǵı yamasa teń keliwi esapqa alınadı. Máselen, *aq altın, sarı altın, gúmis talshıq, altın masaq* sıyaqlı perifrazalar belgili predmetlerdiń qunına karap payda bolǵan. Altın – jámiyetlik sanada baylıq belgisi esaplanadı. Eger aq altın, sarı altın, qara altın perifrazalarındaǵı birinshi sózlerdi alıp taslaǵanda altın sózi jeke turǵanda óz mánisinde, jerdiń qazılma baylıǵı sıpatındaǵı altın (metall) máni túsiniledi. Biraq usı atamanı kórkem súwretlew quralları yaǵnıy *aq altın, qara altın, altın masaq* turinde berilgende paxta, neft, ǵállege baylanıslı qollanıladı hám kórkem máni payda etedi. Bul jerde paxta, neft, ǵálle bahası boyınsha altınǵa barabar ekenligi túsiniledi.

2. Perifrazanıń salıstırılıwshı hám salıstırılıwshı sózler ortasındaǵı óz ara baylanıs múnásibetleri tiykarında payda bolıwınıń tiykarǵı qásiyetlerinen jáne birewi – reń, belgi hám sıpat dárejesiniń usaslıǵı tiykarında awmasıwı. Burınnan bar sózdiń reń, belgi, sıpat muǵdarı atalıp atırǵan predmet, nárselerge baylanıslı perifrazalıq máni payda boladı. Bunda usastırılıp, salıstırılıp atırǵan predmetler súwretlew obektindegi túsinikke málim tárepleri menen baylanısı tiykarında payda boladı. Máselen: máliyka sózi - gózzal, shıraylı. Sonday-aq saraydaǵı barlıq qız-jawanlardan ajıralıp turatuǵın hayal adamǵa baylanıslı qollanıladı. *Aspan máliykası* perifrazası usı nársenge salıstırılıw arqalı qáliplesken, aspanǵa sırtqı kórinisinde teńsiz tawlanıp turatuǵın ayǵa baylanıslı qollanıladı. *Aspan arzandası* – perifraza da usatıw

tiykarında jasalǵan. Arzanda – erke, sulıw mánisinde qollanıladı. Usatıw arqalı aspannıń eń jariq juldızı Sholpandı usılay ataydı:

Aspan arzandası – Sholpan qumartıp,
Qarar *altın tańǵa* iyegin artıp,
Qarsında sáwlesi sónińki tartıp,
Ishi kúyip, kózi qamasar saǵan (I. Yusupov).

3. Perifrazalardıń jasalıwındaǵı jáne bir usıl – logikalıq jaqtan payda bolǵan kórkem súwretlew. Logikalıq tiykarlanıw nátiyjesinde payda bolǵan perifraza sóz dizbegi, gáp túrinde shaxs hám predmet penen baylanıslı bolǵan dizbeklerdiń júzege keliwin támiyinleydi. Máselen, *ǵázzel mülkiniń sultanı, ilim bostanınıń baǵmanları* t.b. Bundaǵı *ǵázzel mülkiniń sultanı* sóz dizbegin alıp qarayıq. Shax yaǵnıy sultan mal-mülki jaǵınan teńsiz insan bolsa, *ǵázzel mülkinde* teńsiz sultan Nawayı ekenligi kóz aldımızǵa keledi. Baǵman baǵdaǵı tereklerdi kútip tárbiyalawda áhmiyetli adam esaplanatuǵını sıyaqlı, jaslarǵa ilim, bilim úyretiwshi ustazlar *ilim bostanınıń baǵmanları* perifrazası menen ataladı. Usınday usıl menen jasalǵan perifrazalar qaraqalpaq tilinde oǵada kóp:

Zaman dártin dástan etip tilińe,
Xalqınıń ar-namıs, hújdanı boldıń,
Ayaqtaǵı qaraqalpaq elinde,
Shayırlıq mülkiniń sultanı boldıń.
Sen *sahra búlbili* ediń sayraǵan,
Baǵ tappaǵan jerde sheńgelge qonǵan... (I. Yusupov. Sahra búlbiline).
Sózi – polat semer, ózi shamshıraq,
Shayırlıq taxtınıń sultanı – Berdaq (R. Ernasheva).
...Malǵa jarlı bolsa da, tilge bay bolıp,
Berdaq – *sóz elinde sultan* desedi... (Á. Ájiniyazov).

Perifrazanıń salıstırılıwshı hám salıstırılıwshı qurallar arasındaǵı óz ara baylanıslıǵı tiykarında qalıplesiwi sóylew mádeniyatı rawajlanıwınıń áhmiyetli máselelerinen esaplanadı.

Ulıwma alǵanda, perifrazalar tildiń stillik, sinonimlik baylıǵı bolıp, olardan sóylewde orınlı, maqsetke muwapıq paydalanıw onıń tásirli, kórkem bolıwına xızmet etedi.

Ádebiyatlar:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М. 1969.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкіс, 1990.
3. Йўлдошев Б., Йўлдошева Д. Перифразаларнинг фраземалар билан муносабати ва уларни ўқитишнинг дидактик тамойиллари. Тошкент: Наврўз нашриёти, 2015. – 108 б.

4. Пирниязова А. Қарақалпақ тилиндегі перифразалар. «Хаял-қызлардың илимдегі орны» атамасындағы республикалық илимий-әмелий конференция материаллары. Нөкіс, 2008, 55-57-б.
5. Пирниязова А., Каллибекова Г.П. Журналист дәретіўшилигинде перифразалардың хызмети. - *Илим һәм јәмийет*. 2023, №2. 80-83-б.
6. Пирниязова А., Каллибекова Г.П. Күнделикли баспасөз тилинде шахсты аңлатыўшы перифразалардың қолланылыўы. - *Илим һәм јәмийет*. 2024, №2. 85-88-б.
7. Пирниязова А., Каллибекова Г.П. Қарақалпақ тилиндегі перифразалардың тематикалық топарлары. - «*Илим һәм јәмийет*», 2024, № 6/1. 94-97-б.
8. Пирниязова А., Каллибекова Г.П. Перифраза - сөйлеўдиң көркемлигин тәмийинлеўши қурал. - «*Türkiy tilles хalıқларі folkorі һәм әдебијаті таріхинің әһмијетлі мәсеleleri*» атамасында халықаралық илимий-теоријалық конференция toplamı. Nókis: Nur Turan Print, 2024. - 209-213-б.
9. Умиров И.Э. Ўзбек тилидаги перифразалар. филол. ф. н. дисс... Тошкент, 1996.